

створюваної автоматизованої інформаційної системи.

Не можна не погодитись із завідувачою бібліотекою Інституту народознавства В.М.Яблонського (м. Львів), що і в бібліотеці, де працює всього один штатний працівник, можна вести серйозну дослідницьку роботу, спрямовану на вивчення і введення у науковий обіг, пропаганду бібліотеки. З фондів книгозбірні цієї установи неодноразово організовувались книжкові виставки, що експонувалися за кордоном. До виставок

готуються змістовні, яскраві буклети і каталоги. Матеріали, зібрані цією бібліотекою, було використано під час підготовки книги "Ти славен, Львово! Нарис історії міста в XIII–XX століттях", виданої українсько-канадським підприємством "Гроно".

Учасники семінару висловили думку про практичну користь таких дискусій і подальшу необхідність постійного обміну досвідом своєї роботи інтенсивнішої взаємодії між усіма бібліотеками.

Л.Й.Костенко

ІНФОРМАЦІЙНО–КОМУНІКАТИВНІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК АН УКРАЇНИ

Проблема створення нових засобів інформаційних комунікацій, актуальна системи для академічних бібліотек (ЦНБ – головний орган системи, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника і близько 100 бібліотек науково–дослідних установ АН України). Її сукупний фонд нараховує понад 20 млн. документів. Щорічно він збільшується на 0,5 млн. од. зб. Інформаційними ресурсами бібліотек АН України користується більш як 120 тис. абонентів. Їм протягом року видається понад 9 млн. першоджерел і надається 200 тис. усних довідок. Однак система академічних бібліотек, яка має значний ресурсний потенціал, не оперативна щодо надання документів (зарубіжні вчені отримують інформацію в 10–20 разів швидше). Правди ніде діти традиційні методи і засоби інформаційної роботи бібліотек практично виключають можливість доступу науковців України до зовнішніх інформаційних ресурсів.

Для досягнення якісно нового рівня реалізації комунікативної функції бібліотек необхідно створення інформаційно–комунікативних ресурсів. Йдеться про систему комунікативно–орієнтованих баз даних і знань, інтегровану з довідково–бібліографічним апаратом [1].

Концепція створення інформаційно–комунікативних ресурсів передбачає централізоване їх формування в головній бібліотеці системи. Йдеться про створення в ЦНБ:

1) банку світової наукової інформації на компактних оптичних дисках;

2) створення програми зведеного електронного каталога головних бібліотек державних і відомчих бібліотечних мереж України;

3) формування комунікативно–орієнтованих баз знань

про предметні галузі споживачів документальної наукової інформації.

Необхідність вирішення першого з цих завдань пояснюється такими чинниками. Відомо, що в розвинутих країнах результати аналітико–синтетичної переробки документальної інформації фіксуються, здебільшого на компактних оптичних дисках. Їх величезна ємність (на один диск можна записати текст 1000 книжок, кожна з яких має 100 сторінок) і порівняно низька вартість (1000 доларів за один диск) дадуть змогу ЦНБ зібрати практично всю бібліографічну інформацію про світовий документальний потік. Її багатоаспектне використання (пошук безпосередньо в Бібліотеці, передача фрагментів баз даних заінтересованим організаціям тощо) забезпечить кардинальне підвищення повноти і оперативності задоволення інформаційних потреб абонентів.

Сьогодні в інформаційній роботі Бібліотеки вже використовуються перші бази даних на компактних оптичних дисках: продукція Інституту наукової інформації (США) – "Science Citation Index" (покажчики наукового цитування). Ці покажчики розкривають зміст 3500 найбільш інформативних журналів світового репертуару і дозволяють проводити різнопланові бібліометричні та наукометричні дослідження [2]. Несприятлива ситуація з валютними асигнуваннями, на жаль, гальмує цю роботу.

Для формування зведеного електронного каталога обираються бібліотеки, фонди яких взаємодоповнюють один одного. Завдяки цьому даний електронний каталог розкриватиме основні інформаційні ресурси бібліотечної системи України. Його можна вважати національним зведеним каталогом. Він дасть змогу абонентам, які виявили в банках даних на компактних оптичних

дисках необхідну їм інформацію, встановити місцезнаходження відповідних першоджерел і замовити їх. Зведений електронний каталог буде доступним як для читачів бібліотек, котрі його створюють, так і для віддалених абонентів. Для цього запроваджуються телекомунікаційні засоби і копії каталога на компактних оптичних дисках.

Світовий досвід показує, що створення подібних каталогів здійснюється в процесі автоматизованої обробки нових надходжень [3,4]. Основна ж ретроспективна частина фондів великих бібліотек в електронних каталогах не відображається. Це зумовлено, з одного боку, суттєвими додатковими витратами на рекаталогізацію, а з іншого, – моральним старінням науково-технічної літератури. Виняток становлять історико-культурні фонди (рукописи, стародруки тощо), інформаційна цінність яких не підвладна часу. На них створюються локальні електронні каталоги.

Формування записів в електронних каталогах здійснюється у спосіб одноразового вводу інформації, що зумовлює централізовану підготовку баз даних державної бібліографії. Таку операцію повинна проводити або національна бібліотека країни, або спеціалізована установа, на яку покладено функції генератора реєстраційної бібліографічної інформації на машинних носіях. В США, наприклад, це здійснює Бібліотека Конгресу, а в Російській Федерації – її Книжкова палата.

В Україні ні Державна бібліотека, ні Книжкова палата ім. І.Федорова сьогодні не в змозі взяти на себе виконання такої функції. Тому бібліографічні ресурси зведеного електронного каталога на першому етапі доведеться створювати шляхом повного клавіатурного введення інформації.

Для забезпечення інформаційної сумісності бібліографічних записів, які формуватимуться різними бібліотеками, цей каталог повинен мати допоміжну базу авторитетних (еталонних) даних. Її необхідність зумовлена неможливістю повної алгоритмізації процесу наукової обробки документів, що може привести до появи альтернативних варіантів опису одного і того ж документу навіть у разі використання єдиних методичних рішень з каталогізації. Структурно така база має складатися з масивів, які дозволяють виявити розбіжності в збірних найменуваннях (АН України – АН УРСР) та індивідуальних авторів, назвах міст (Луганськ – Ворошиловград) тощо. Принциповою особливістю баз авторитетних даних є вимога їх централізованого ведення. Завдяки їм стає можливою

і автоматизована кооперативна обробка нових надходжень до бібліотек.

Можна сказати, що теоретичну базу зведеного каталога створено. Однак його практична реалізація гальмується недостатньою осначеністю бібліотек засобами обчислювальної техніки та телекомунікацій і відсутністю національного стандарту на формат бібліографічного запису. Розробка останнього на основі міжнародного формату UNIMARC [5], рекомендованого Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ, має стати одним із пріоритетних завдань для Книжкової палати ім. І.Федорова і провідних бібліотек України. В організаційному ж плані потребує вирішення питання централізованого формування поточних баз даних державної бібліографії України. Посилання на скрутне економічне становище не можна вважати коректними. В 1922 р., коли було створено Книжкову палату ім. І.Федорова, воно було набагато гіршим, ніж тепер, при чому функції державної бібліографічної реєстрації творів друку в Україні успішно виконувалися.

Банк світової наукової інформації на компактних оптичних дисках і зведений електронний каталог центральних бібліотек державних і відомчих бібліотечних мереж України сприяють досягненню якісно нового рівня реалізації комунікативної функції бібліотек.

Однак потрібно розв'язати ще одну проблему – проблему інтелектуалізації бібліографічного пошуку.

Перші дослідження для оцінки ефективності різних засобів пошуку інформації [6] провела Британська бібліотека і першою серед соціальних інститутів такого типу у 1987 р. опублікувала їх результати. Об'єктом дослідження стало 40 пошукових систем з 9 країн – друковані бібліографії, звичайні картотеки, реферативні журнали і автоматизовані інформаційно-пошукові системи. Дослідження показало, що ці системи спроможні знайти лише четверту частину документів, виявлених за допомогою друкованих бібліографій, третину, відшуканих у картотеках, і половину – в реферативних журналах. Друковані бібліографії забезпечували виявлення 20% потрібних читачам документів, а системи інтерактивного пошуку тільки 5% (тобто традиційні засоби пошуку ефективніші). Картотеки і реферативні журнали займали проміжне положення. Про це йдеться і в [7].

Причиною низької ефективності сучасних автоматизованих інформаційно-пошукових систем є ігнорування ними пам'яті, логічного мислення, інтуїції і досвіду людини. Ці системи значно прискорюють

процес виявлення релевантних документів, які формально відповідають пошуковим запитам, але суттєво поступаються традиційним пошуковим засобам бібліотек у тих випадках, коли потрібно отримати пертинентну інформацію.

Для забезпечення переходу від пошуку релевантних до виявлення пертинентних документів розглядувані інформаційно-комунікативні ресурси належить доповнити когнітивними засобами встановлення документальних комунікацій. Загальний підхід до створення таких засобів відомий – побудова комунікативно-орієнтованих баз знань. Однак недостатній розвиток теоретичної бази не дає змоги розгорнути практичні роботи.

На нашу думку, за основу таких баз знань у наукових бібліотеках потрібно взяти семантичну мережу науковців і наукових колективів. Доцільність побудови таких мереж зумовлена суб'єктною концепцією наукових комунікацій [8], згідно з якою останні здійснюються між суб'єктами цих комунікацій – авторами документів і читачами, а бібліотечні фонди та довідково-бібліографічний апарат, що їх розкриває, є посередниками у названих інформаційних процесах. Ця концепція спричинює необхідність надання споживачам документальної наукової інформації не лише бібліографічних даних про документи, а й знань про їх авторів – науковців та наукові колективи.

Запис у комунікативно-орієнтованій базі знань про цих авторів включає заголовок запису (прізвище, ім'я та по батькові науковця), коротку фактографічну довідку про нього (галузь діяльності, науковий статус, місце роботи тощо), наявні посилкові дані. За аналогією побудовано запис і про науковий колектив.

Такі відомості, як правило, вже зберігаються у бібліотеках. Їх елементи входять у картотеки персоналій, енциклопедії тощо. Тому мова йде не про отримання, а про надання цієї інформації у відповідно структурованій формі.

Для встановлення семантичних зв'язків між записами про авторів поряд з аналізом пристатейної бібліографії (його результати в кумульованій формі наводяться у вищезгаданих "Показниках наукового цитування") доцільно скористатися і відношенням у системі "науковий керівник – дисертант – опоненти". Виявити такі відношення дає змогу аналіз авторефератів дисертаційних робіт.

Логічним продовженням нагромадження знань про

авторів щодо інтерпретації галузі їх діяльності є знання про прийнятну систему індексації документів. Таким же продовженням, але у напрямі інтерпретації місцезнаходження авторів документів, є відомості про географічні найменування з відповідними посиланнями (Луганськ–Ворошиловград).

Наявність баз знань з такою структурою передбачає організацію документальних наукових комунікацій у бібліотеках як процесів, що мають два етапи. Перший з них – інформаційно-когнітивний, – спрямований на отримання знань про предметну галузь, яка становить інтерес для читача (виявлення потенційних авторів пертинентної інформації, уточнення термінології тощо), а другий – інформаційно-пошуковий – на проведення бібліографічного пошуку і замовлення першоджерел.

Створення семантичних мереж науковців має здійснюватись централізовано в межах України. Таку роботу, пов'язану з певними трудовитратами, розпочато в ЦНБ. Вони, зауважимо, менші, ніж ті, що спричинені формуванням основних компонентів інформаційно-комунікативних ресурсів. Наявність же семантичних мереж науковців дозволяє суттєво підвищити ефективність не тільки цих ресурсів, а й довідково-бібліографічного апарату бібліотек. Тому роботам, спрямованим на їх створення і наступне використання, доцільно надати певний пріоритет.

Отже, необхідність досягнення якісно нового рівня повноти і оперативності інформаційного забезпечення наукових досліджень потребує прискорення робіт з метою інформатизації бібліотек; магістральний напрям цих робіт – створення і забезпечення ефективного використання інформаційно-комунікативних ресурсів наукових бібліотек, що являють собою систему комунікативно-орієнтованих баз даних і знань; основними компонентами інформаційно-комунікативних ресурсів мають стати банк світової наукової інформації на компактних оптичних дисках і зведений електронний каталог центральних бібліотек державних і відомчих бібліотечних мереж України; для ефективного використання інформаційно-комунікативних ресурсів необхідні когнітивні засоби документальних комунікацій, основу яких може скласти семантична мережа науковців і наукових колективів; потребують свого вирішення питання розробки національного формату бібліографічного запису і централізованого створення баз даних поточної державної бібліографії України.

1. Першиков В.И., Савинков В.М. Толковый словарь по информатике. – М: Финансы и статистика, 1991 – 543 с.
2. Маршакова И.В. Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки. – М: Наука, 1988 – 288 с.
3. Андреева В.А., Вережкина А.Н. Автоматизация информационно-библиографической деятельности Британской библиотеки. // Научные и технические библиотеки СССР. – 1985 – N 10. – С. 17–22.
4. Ростовцев В.М., Бабичев В.Е. Автоматизация библиотек США (обзор). // Научные и технические библиотеки СССР. – 1990. – N 4. – С. 23–31; N 5. – С. 34–40.
5. Руководство по UNIMARC: Руководство по применению международного коммуникативного формата UNIMARC / Пер. с англ. авт. коллектива под рук. А.И.Земскова, Я.Л.Шрайберга. – М., 1992 – 320 с.
6. Davison P.S., McDonagh M., Meldrum J.D.P., Moss A. International bibliographic review on cost and modelling in information retrieval: Report on completion of data collection, assessment of the efficiency of searching and on means of indexing this information / British Library Research Paper N 37. – Dunferline: Scientific Documentation Centre, July, 1987.
7. Шрейдер Ю.А. Концепции интеллектуальных систем: Науч.-аналит. обзор. – М: ИНИОН, 1988. – 55 с.
8. Михайлов А.И., Черный А.И., Гуляевский Р.С. Научные коммуникации и информатика. – М: Наука, 1976. – 435 с.

Л.А.Дубровіна, Г.В.Боряк, С.М.Кіржаєв

НАЦІОНАЛЬНА АРХІВНА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА

(НАІС: актуальні проблеми "Архівної та рукописної Україніки" і шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції, фонди)

Утворення інформаційної інфраструктури суспільства є найактуальнішою проблемою сьогодення, в центрі якої стоїть формування інформаційних масивів (тобто нагромадження інформації в банках та базах даних) і взаємопов'язаних комунікативних відносин між джерелом інформації та її споживачем (йдеться про засоби передачі інформації та її характеру), незалежно від індивідуальних властивостей суб'єктів і об'єктів інформації. Все це забезпечує як стабільність, так і гнучкість нового українського державного організму.

Сучасний етап розвитку суспільства чимало вчених трактують як "інформаційний": інформаційні технології суспільства характеризують його життєдіяльність. Організоване суспільство поряд з поточними фінансово-економічним і політичним масивами повинно мати ще й масив історико-культурної інформації. Він має постійно поповнюватися за рахунок як поточної, так і ретроспективної інформації. Значення комплексного впливу історико-культурної інформації полягає, насамперед, у формуванні моральних засад для розвитку національних традицій та державних ідеологічних пріоритетів, формування суспільної свідомості.

Створення архівної системи історичної і культурологічної інформації (як у вигляді традиційних каталогів, так і у вигляді АІС) дає змогу вирішити низку питань щодо наукового забезпечення моральних

засад функціонування держави, виховання й освіти, розвитку науки, пов'язаних з традиціями минулого та їх адаптації до сучасних умов.

Значною частиною соціальної та духовної спадщини українського народу, яка ввібрала в себе досвід його розвитку від найдавніших часів і до сьогодення, є унікальні за змістом, різноманітні за типом та характером документи, зібрані в архівах, бібліотеках і музеях.

Тому питання про створення комплексної програми введення до наукового обігу захованої в архівних масивах інформації стало об'єктом розробки, здійснюваної колективом кількох установ Академії наук та Головного архівного управління України. За ініціативою Інституту української археографії та ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України, Головного архівного управління України при Кабінеті Міністрів України наприкінці 1991 р. була проведена міжвідомча науково-методична нарада. На ній було обговорено основні питання Програми виявлення, обліку, описання архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України. Остаточний варіант Програми – автори В.І.Ульяновський, завідувач науково-інформаційним відділом Інституту української археографії АН України, Л.А.Дубровіна, директор Інституту рукописів ЦНБ ім.В.І.Вернадського АН України, К.Є.Новохатський, начальник науково-методичного відділу Головного архівного управління Ради Міністрів України, – був ухвалений відповідними керівними органами.

© ДУБРОВІНА Любов Андріївна
БОРЯК Геннадій Володимирович
КІРЖАЄВ Сергій Миколайович